

ГОРА ХРАМА

— УГАОНИ „КАМЕН СПОТИЦАЊА“ У БЛИСКОИСТОЧНОМ СУКОБУ

Дејан Вујић*
Архиепископија
београдско-карловачка,
Београд

Апстракт: У раду се разматра, у свешту актуелних догађаја, место и значај Сиона у блискоисточном сукобу, кроз анализу библијских историјских чињеница у контексту политичких збивања на подручју Палестине и Израела. Полази се од историографске методе, којом се одређује политичка платформа проблема, и компаративне методе, којом се одређују параметри имплементације сакралних чинилаца у теистратешку природу сукоба, да би се, у последњем делу рада, интерпретирала званична теологија јудаизма и даље смернице у правцу превазилажења „угаони“ проблема. Закључна разматрања сумирају раније изнето у наслојању да се објективизује проблем са становишта библијске и политичке науке.

Кључне речи: Гора Храма, Сион, Ерец Израел, Шестодневни рат, Прва и Друга иницијала, ха-лаха, карет.

1. Увод

Израелско-палестински сукоб представља најдужи и, по свему судећи, најтеже решиви конфликт у новијој историји. Њиме се деценијама баве многи: актери, међународни експерти, стручна и широка јавност, али се решења још увек не називају. Разлог је то што он представља и најсложенији проблем историје. Тај конфликт представља велики мозаик различитих компоненти: историјских,

* mirairada@ptt.rs.

правних, политичких, економских, војних, безбедносних, геостратешких, социјалних, демографских, културолошких и многих других. Једна од важних компоненти сукоба је и религијска, с обзиром на то да је за разумевање политичких процеса неопходно и познавање религијских особености у неком друштву (Јевтић 2009: 11), због чега без проучавања и разумевања јудаизма није могуће разумети и анализирати ни савремену државу Израел (Јевтић 2009: 11; 2011: 331). Упркос важности, тој теми је у нашој стручној јавности до данас посвећивана недовољна пажња.¹ Анализа узрока због којих је то тако, сматрамо, није од примарне важности у односу на њих саме, па ћемо стога своју пажњу у овом тренутку усредсредити у том правцу, са циљем давања више него скромног доприноса у разумевању замршене ситуације на Блиском истоку.

2. Значај јерусалимског Храма у раној и модерној историји Израела

Током историје постојао је мали број објеката чији је утицај био толико значајан да је обликовао свест о идентитету и култури једног народа, какав је имао јерусалимски Храм за Јевреје. Храм на Сиону, кога је изградио цар Соломон, обнављали га кнез Зоровавел и цар Ирод, а коначно порушио римски император Тит Флавије, представљао је основ за теологију јудаизма, засновану на искуству Бога са којим човек остварује лични, непосредни, а не гносеолошко-метафизички однос. Одатле се развијала идеја о Месији, Искупитељу човечанства (чије се ишчекивање за хришћане окончало рођењем Христа) која је обликовала јудео-хришћанску цивилизацију. У време свог постојања Храм је био центар не само верске, него и политичке моћи јеврејског народа (Томић 2004: 162). Након уништења представљао је наду расејаном народу да ће доћи време повратка и обнове *Ерец Израела*, и служио као анамнетички стожер верског и националног идентитета. На Гори Храма, чије су светиње детерминисале верски, национални и културни идентитет Јевреја након пада Јерусалима у руке Римљана, а затим хришћана и муслимана, грађене су и рушене светиње различитих конфесија. Тиме је он постао Свети Град свих наведених вероисповести, део њиховог идентитета, али и разлог за

---

¹ О овој теми у нашој стручној јавности, између осталих, су писали Мирољуб Јевтић (*Полишколоција религије*), Небојша Тумара (*Света земља, месија и месијин мараи*) и др.

сукобе. Актуелна дешавања на Блиском истоку захтевају озбиљност и опрез, јер непромишљени, неодговорни и нерационални поступци појединаца, припадника неке од сукобљених страна, могу да буду иницијална каписла за ескалацију сукоба широких размера са, не нужно, али потенцијално, чак и апокалиптичним сценаријем.

Храм је био центар верског и политичког живота Јевреја током формативног периода нације,² а након рушења је постао главни предмет верске имагинације јудаизма (Куган 2006: 542). Политички мит јудаизма о издвојености јеврејског од других народа тесно је везан са храмовним култом. После рушења, изузев садужеја, сви Јевреји су богослужбени живот изместили изван Храма. Синагоге су постале најпознатије јавне институције³ – зборна места и куће учења у којима су читани и тумачени свети списи (Neusner 2003: 13).

Тако је било вековима, све до Шестодневног рата, када поновна изградња Храма постаје жеља унутар верског ционизма. Одмах након освајања Јерусалима чули су се позиви на рушење муслиманских светиња на Гори Храма, са аргументом да су Макавеји 165. године пре Христа уклонили идоле из Храма. Најекстремнији су легитимитет за власништво над Сионом налазили у догађају из бронзаног доба, када је цар Давид „за њега платио пун износ – педесет сикала сребра – Јеву-сеју Орни“ (2. Сам. 24, 18–25). Постојао је и предлог да се између две џамије изгради синагога, што није наишло на подршку ни државних власти, ни верских институција и ауторитета (Nastić 2006: 229).

Генерал Шломо Горен, који је касније постао Главни рабин Израела, попео се 16. августа 1967. године на Гору Храма. Овим чином он је тада прекршио верску забрану⁴ ступања на место на ком је стајала Светиња над Светињама и ту одржао молитву, најавивши том приликом изградњу синагоге. То је био алармни сигнал за владу Израела да донесе Закон о заштити светих места, заједно са Актом о анексији источног Јерусалима. Овим Законом је допуштено Јеврејима да посећују Гору Храма, али не и да тамо одржавају богослужења (Nastić 2006: 230).

Последице Шестодневног рата нису биле само војне и политичке, него и социолошке и психолошке. Фотографија војника који

---

² Нација подразумева државу; са оснивањем државе Израел, јеврејски народ постаје нација.

³ Синагоге већ постоје по свему судећи од 3. века пре Христа у Александрији.

⁴ Ова забрана односи се на све Јевреје који су, услед одсуства храмовног култа очишћења, обесвећени додиром са мртвима (*Temei ha'Met*), па самим тим недостојни да приђу Светињи над Светињама. До данас је ова забрана окосница дебате међу верским ауторитетима.

плаче пред Западним зидом у верском заносу и поклич пуковника Мордекаја (Мота) Гура, команданта 55. бригаде, који је касније постао начелник Генералштаба: „Гора Храма је у нашим рукама (*Har HaBait Bajadeinu*)“, ⁵ постали су симболи по којима је препознатан и тај рат, али и сама држава, коју су многи почели да перципирају као традиционалну *Ерец Израел*.⁶ Маса народа су кренуле на ходочашће ка светим местима јудаизма, Јерусалиму и у њему Гори Храма, и гробовима патријараха у Хеврону, по свему судећи осећајући се привилегованим што припадају генерацији која је доживела обнову државе (Јевтић 2013: 472). Та есхатолошка екстаза изнедрила је разна радикална и екстремна мишљења код група Јевреја, које су намеравале да поруше муслиманске светиње на платоу Храма како би се произвело месијанско време. Гледано очима оних који су веровали да се налазе усред *Геула* процеса,⁷ радикална решења су била сасвим логична (Тумара 2012: 90). Оваква атмосфера је избацила је у први план и неке нове идеологе и верске ауторитете као неформалне лидере месијанских циониста.

Идеологија верског ционизма уско је везана за име рабина Ха-Коен Кука Старијег (*Abraham Yitshak ha-Kohen Kuk*, 1865–1935) и његову идеологију према којој су ционизам и секуларни Јевреји у служби Бога, а да тога нису свесни. Ова религиозно-философска теорија успешно је помирила идеале верског ционизма са ортодоксним јудаизмом и дала легитимитет ционистичком покрету (Motti 2009b: 305; Тумара 2012: 103).

Пред почетак Шестодневног рата у левом крилу јудаизма, који је још увек подржавао ционистичке идеје, постао је утицајан рабин Цви Јуда Кук (*Zvi Yehuda Kook*, 1891–1982), син Авраама Исака Кука. Он је деловао у јешиви *Мерказ ха-Рав* у Јерусалиму. Кук Млађи сматрао је да потпуни повратак јудаизму не представља предуслов искупљења, него његову последицу. Рабин Цви Кук је педесетих година био незапажена личност, да би у послератном периоду постао инспира-

⁵ Интервју са Његовим Преосвештенством, викарним Епископом липљанским господином Јованом (Ђулибрком), вођен 22. октобра 2012. г.

⁶ Овде се, пре свега, мисли на библијске границе Земље Обећања (Пост. 15, 18; ИНав. 1, 4), а које се протежу од Либана до реке Нил и Црвеног Мора и источно до реке Еуфрат.

⁷ *Геула* је јеврејска реч за искупљење, као и благослов током дневне молитве у којој се захваљује Богу за избављење Јевреја из Египта. *Геула*, као процес искупљења, у јеврејским класичним текстовима подразумева спасење од изгнанства и ропства у ужем, и спасење од стања и околности које нарушавају вредност самог постојања у ширем смислу, и завршава се доласком јеврејског месије. Основна идеја покрета верског ционизма.

ција и ауторитет генерацијама младих верских циониста, пониклим у јешиви *Мерказ ха-Рав*. Шестодневни рат је био догађај који је учења рабинâ Кука оца и сина избацио у први план, као *credo* месијанског ционистичког јудаизма, који је своју енергију и пробуђени месијански жар усмерио на насељавање територија које су тада освојене.

На трагу догађаја непосредно пред Јом Кипурски рат⁸ основан је политички покрет *Гуш Емуним*, чији је циљ насељавање територија које је, према њиховом убеђењу, Бог дао јеврејском народу у трајно наслеђе. Међу онима којима је Гора Храма централна тачка и симбол суверенитета, важно је поменути и Гершона Соломона (*Gershon Salomon*), оснивача *Покрећа верних Гори Храма (Temple Mount Faithful)* 1967. године. Овај покрет последње четири деценије истрајава у захтевима за укидањем муслиманске управе над њом (*Motti 2010b: 162*).

Брдо Морија, на којем је стајао Храм, представља најсветије место јудаизма од када је Храм саграђен. За муслимане Гора Храма представља трећу светињу,⁹ након Меке и Медине (*Motti 2010b: 158*). Индикативно је да се Западни зид као светиња у исламу не помиње до 17. века. Данас овај зид и муслимани сматрају светим на основу исламске традиције по којој је пророк Мухамед, након што је чудесно пренет из Свете џамије у Удаљену џамију¹⁰ (Куран 17, 1) на леђима Ал Бурака,¹¹ натприродне животиње налик магарици,¹² исту везао управо за зид Храма,¹³ па је и сам Зид назван – *Бурак*. Јевреји пак тврде да су муслимани у средњем веку поштовали Златна врата, а не Зид (*Nastić 2006: 209*). Признати познавалац Кумранских списа и аутор више научних радова из области библијске палеографије, др Манфред Р. Леман, тврди да се Јерусалим као трећа светиња ислама у верској литератури не помиње пре 1930. године и да га је први у том контексту поменуо муфтија Амин ал Хусеини (1921–1948), духовни

---

⁸ Познат још и као Рамазански или Октобарски рат, вођен од 6. до 26. октобра 1973. године.

⁹ Због џамија Ал-Аксе и Куполе на стени (знане још и као Храм над стеном, Омарова џамија и Златна купола).

¹⁰ Односно, по веровању муслимана, из Меке у предворје Соломоновог Храма.

¹¹ Дословно на арапском: бљесак, зрак светла.

¹² Најчешће се говори о крилатој кобили, иако се не сматра да је реч о коњу већ да је Посланик „када је уздигнут са планете Земље (...) као превозно средство користио је јахалицу, небеско биће нама потпуно непознато чије име је 'Бурак', а Мухаммед, алеј-хисселама, га је људима разумљивим језиком описао као 'бијелу животињу, нешто већу од магарца, а мању од мазге, која корача брзином погледа'" (*Ћенџић 2009*).

¹³ Да би се помолио у пећини испод Свете стене, пре него што ће са Свете стене на Бураку, са анђелом Гаврилом, бити узнет на небо, где је разговарао са Мојсијем, Илијом и Исусом и добио молитве од Алаха и потом још исте ноћи враћен у Меку.

поглавар муслимана мандаторне Палестине. У Курану се Јерусалим не помиње. „Удаљена џамија“ из суре 17. не може да буде ни Купола на стени (изграђена 692. године), ни Ал-Акса (712. године) (Lehmann 1994). Рабин Јосиф Кац арапски назив за Јерусалим *Al-Quds* види као скраћеницу од *bet-el-makdesh*, старијег назива из 10. века, такође из периода арапске управе градом, што, по Кацу, представља превод јеврејског *Beit-ha-Mikdash*, што означава Храм.¹⁴ Само што у исламу храма нема, а у јудаизму има (Katz 2001). Пошто обе религије и оба народа претендују на место, и за њих оно представља светињу, оно уједно јесте и главни разлог спорења у израелско-арапском конфликту, нарочито за заговорнике месијанске идеје у круговима верског ционизма (Motti 2009a: 1).

3. Теорија и пракса

Халаха представља назив за скуп верских прописа којим је уређен верски и правни живот Јевреја, заснован на Тори, рабинским ауторитетима и јеврејском предању. Јеврејима је забрањено да приступе на подручје Храма из више разлога, а први је што се, према *халахи*, сви сматрају нечистим (Motti 2010a: 55). Док је постојао Храм, било је могуће ритуално очишћење помоћу воде очишћења, помешане са пепелом жртвоване црвене јунице без мане (Бр. 19, 1–22). Према рабинској традицији, током историје је жртвовано девет црвених јуница: прву је принео Мојсије, а десету ће принети Месија (Motti 2010b: 167). Други разлог је што се не зна тачан положај Храма и Светиње над Светињама (Dolphin – Kollen 2002; Skolnik et al. 2007: 630; „*The Temple Mount*“ Episode #3 – *The Future Temple* 2012). На место Светиње сме да приступи само Првосвештеник на празник *Јом ха-Кийу-рим*, такође ритуално очишћен водом очишћења (Motti 2010a: 55).

До Шестодневног рата и успоставе јеврејске контроле над старим градом и брдом Морија, проблематика ступања на њега је била само спекулативне природе. Теоријски, сви који би закорачили на плато потпали би под *кареј*, духовну казну због свесног кршења Божијих закона. Међутим, стицање могућности да се то заиста и уради, довело је до тога да се вековна пасивност јеврејског народа и верских ауторитета по овом питању промени у активизам у виду појаве разних формалних и неформалних група које покушавају да створе услове

¹⁴ Буквални превод гласи „Посвећена кућа“, али у рабинској литератури ово име се искључиво односи на Храм у Јерусалиму.

за изградњу Трећег Храма (Motti 2010a: 55; 2009a: 3; Тумара 2012: 148). Овде ваља напоменути да после Соломоновог и Зоровавелевог храма, Јевреји никад нису прихватили, ни благонаклоно гледали, на грађевину коју је подигао Ирод Идумејац, кога, као странца, нису доживљавали као наследника својих царева. Отуда се Иродов храм у јеврејској традицији изузима из континуитета. Ово уједно даје објашњење зашто се нигде у литератури не говори о „Четвртом храму“.¹⁵

За рабина Авраама Кука Старијег главни циљ верског ционизма је био поновна изградња Храма. Тренутна секуларна стварност је само „љуштура“ која ће бити одбачена када дође месијанско доба и обнови се богослужбени живот у Храму. Будући да је био веома прагматичан човек, он је основао јешиву *Тораи Коханим* 1921. године, са задатком проучавања правила вавилонског Талмуда, нарочито оних која се односе на богослужење у Храму и *Ерец Израел* у циљу припреме коенског и левитског свештенства за служење у будућем Храму (Motti 2009a: 20). Он сматра да се Божије присуство на том месту није изгубило и према томе улазак на свето место би представљао његову профанизацију. Изградња Храма и жртвени ритуали могу да почну тек када сви други народи света признају Јеврејима право на обнову, а док се то не деси, припреме се имају вршити ван подручја Храма (Motti 2009a: 20).

Осим издавања Декларације, Врховни рабинат није предузео неке конкретније кораке да би спречио улазак на спорни локалитет. Постојали су предлози да се мапирају места на која Јевреји могу да кроче, с обзиром на то да је површина платоа знатно већа од оне коју је захватао Храм, али је ипак већином гласова одлучено да се остане при традиционалном приступу проблематици (Fisher–Plan 2010; Motti 2009a: 24).

Мировни преговори у Ослу 1993. године одржани су у покушају да се нађе компромисно решење за територије Јудеје, Самарије и Газе. Помињање компромиса око брда Морија пољуљало је самопоуздање верских циониста, који су били уверени да иду сигурним корацима ка теократском уређењу друштва, обнови Храма и искупљењу (Motti 2009b: 303). Нови ударац су доживели формирањем Палестинске самоуправе као легитимног заступника интереса арапске популације и њеним препознавањем као такве од стране државних институција Израела, чиме су снови о успостави старозаветних државних граница озбиљно доведени у питање. Лидери верског ционизма су ове

---

¹⁵ Интервју са главним рабином јеврејске заједнице Србије, господином Исаком Асиелом, вођен 21. децембра 2014. г.

догађаје означили као Божију казну због занемаривања обавеза око изградње Храма (Тумара 2012: 151). Исти закључак донели су и хришћански ционисти са Запада, и својом ригидношћу додатно појачали страхове како међу ционистима, тако и међу секуларним и реформистима (Вранић–Митрић, 2012). Последице су поновно актуелизовање захтева рабина Ш'ломо Горена из шездесетих година 20. века за рушењем цамија на Гори Храма, савез између Израела и америчких Евангелиста, опструисање мировног процеса из Осла са аргументом да *халаха* забрањује отуђивање земље унутар старозаветних граница, и одбијање могућности састанка представника Израела и Свете Столице као „бласфемije која се не да исказати“¹⁶ (Вранић–Митрић, 2012). Кулминација негативног набоја је био атентат на Исака Рабина, потписника мировног уговора са Јасером Арафатом, који је извршио Лигал Амир, студент Универзитета Бар-Илан, 4. новембра 1995. године (Јакшић 1998, 319). До које мере је екстремизам нарастао илуструје следећа констатација: „Просечни грађанин Израела ће изјавити да више страхује од јеврејских теократа него од ПЛО, и да би радије живео у суседству Арапа, него *Харега* из Јерусалима или Тел-Авива.“ Пораст екстремизма је сасвим могућ с обзиром на то да већину нових досељеника чине припадници ултрарелигиозних заједница из САД, а исељеника секуларни Јевреји (Јакшић 1998, 326). О томе сведочи и то да је Савет рабина Јудеје, Самарије и Газе током борбе против мировног процеса у Ослу 1996. године направио преседан и дозволио Јеврејима да се пењу на подручје Храма, не би ли тиме онемогућио представнике владе у постизању компромиса. Главни рабинат се није сложио са овом одлуком (Motti 2009a: 1; Розенвасер 2011: 161). Подручје Храма је било затворено за Јевреје током једног дела Друге интифаде,¹⁷ од јуна 2001. до септембра 2003. године. Према полицијским извештајима, у наредних годину дана Гору Храма је посетило око седамдесет хиљада Јевреја.

Иако огромна већина Јевреја изградњу Храма оставља за неодређени тренутак у месијанској будућности, или уопште не жели да он буде икада изграђен, постоји и мали број оних који су спремни да покушају да својим деловањем убрзају долазак месијанског времена и изградњу Храма на месту порушених исламских светиња. Они представљају проблем за међународну безбедност, а највећи за безбедност Израела (Тумара 2012: 153). Зато статус места на ко-

¹⁶ Интервју са Његовим Преосвештенством, господином Јованом (Ђулибрком), вођен 22. октобра 2012. г.

¹⁷ Трајала је од 28. септембра 2000. до 08. фебруара 2005. године.

јем су се налазили Први и Други јеврејски Храм – а на коме се данас налазе Купола на стени и Ал-Акса – представља потенцијални узрок сукоба који у песимистичним варијантама могу да достигну и апокалиптичне размере.

Опасност од терористичких напада на муслиманске светиње је реална, због чега израелске власти по овом питању доносе веома опрезне политичке одлуке (Асиел: 11). Када су израелске војне снаге заузеле Брдо Храма у Шестодневном рату, тадашњи министар одбране Моше Дајен је донео одлуку да управу над светим местом задрже муслимани, уз договор да Јевреји могу да га посећују као туристи и изван термина предвиђених за молитве у џамијама, и да тамо не одржавају верске службе (Motti 2009а: 4). Наравно, за припаднике јеврејске верске деснице ова одлука је била апсолутно неприхватљива (Fisher–Ilan 2010). Доласком на власт партије *Ликуд* 1977. године, покрет *Гуш Емуним* је остварио доминантан утицај на владу Израела. Премијер Менахем Бегин је био велики поштовалац покрета и његова влада га је, уз значајну финансијску подршку из државног буџета, довела у положај водећег покрета за насељавање. Споразум из Кемп Дејвида 1978. године, којим је потписан мировни уговор између Израела и Египта, довео је до кризе у односима између званичника владе и представника *Гуш Емунима*, али заједнички циљ – насељавање Јудеје и Самарије, остао је као нераскидива спона (Асиел: 6).

Јеврејски фундаменталисти су, тумачећи целокупну стварност кроз призму месијанизма, и у мировним преговорима у Кемп Дејвиду које је водио премијер Бегин, тражили дубље, мистично значење. Дошли су до закључка да компромис око светих места и толерантан став израелске владе према постојању џамија на најсветијем месту јудаизма, представља отпадање од вере које доводи у питање опстанак читавог народа. Једини начин да се Бог умилостави и ток историје врати на пут спасења је да се џамије уклоне са платоа и ослободи простор за изградњу Трећег Храма (Motti 2010а: 57; Ohaion 2009). Вође *Гуш Емунима* су према овим речима упутили негативне критике, али су се оне показале као пророчке. И две и по деценије касније оне и даље одјекују међу заговорницима верског ционизма. У овим круговима се све чешће чују мишљења да верски ционизам треба да се ослободи заједништва са Државом Израел и своју борбу за успоставу месијанског царства води „револуционарним активизмом“ (Тумара 2012: 156).

Незадовољство због одлуке Владе Израела да се повуче са Синајског полуострва, затим Споразуми из Осла и Вашингтона, према којима је договорено повлачење израелских снага из појаса Газе,

Јудеје и Самарије, изазвало је пораст фундаментализма међу јеврејском популацијом, о чему сведочи анкета коју је спровела државна телевизија Израела у јулу 2010. године на дан уништења оба Храма, 9. ава према јеврејском календару. Половина анкетираних сматра да Храм треба обновити. Истог дана је посланик у Кнесету Дени Данон посетио Гору Храма и, непосредно након тога, изразио незадовољство условима под којима је то Јеврејима дозвољено и затражио да се они побољшају (Fisher–Plan 2010).

Значајну подршку и помоћ фундаменталистичким идејама дају протестантски фундаменталисти, нарочито они из САД, тако да се може констатовати да постоји симбиоза између јеврејског и протестантског фундаментализма (Motti 2010b: 160; Јевтић 2013: 471). Оно што их повезује јесте селективно и поједностављено тумачење текста Старог Завета, месијанизам и култура светости земље и нације, без обзира да ли се ради о Светој Земљи Израиља или Новог света. Разна удружења протестантске провенијенције, попут „Хришћанских циониста“ и „Хришћана за Јевреје“ подржавају *Гуш Емуним* не само духовно, него и материјално (Јевтић 2013: 474). Такође, израелска десница поново актуелизује месијанске аспирације верског ционизма. На политичкој сцени и у парламентарном животу верске партије данас имају већи утицај него икада (Јакшић 1998: 352–353). Јешива коју је основао рабин Кук Старији 1921. године¹⁸ и данас представља један од најважнијих центара окупљања верских циониста. Преко својих идеолога и вођа врши утицај на државну политику (Motti 2009a: 5) као снажна опозиција мировним напорима, које је започео покојни премијер Исак Рабин. Они су били и најгласнији противници Плана о евакуацији јеврејских насеља из 2005. године председника Аријела Шарона (Motti 2009b: 319).

4. „Принос срца“ као опонент

Насупрот фундаменталистима стоји секуларна држава са својим институцијама и развијеном политичком културом. Идеалистички занос неких досељеника из периода непосредно након проглашења независности и очекивања да ће држава да реши питања њиховог становања и запослења, данас готово да не постоје. Савремени Израел никада није обухватао све територије дванаест племена. Огромна ве-

¹⁸ Авраам Кук је постао и први ашкенаски Велики рабин, што се могло схватити као први корак ка обнови Синедриона и уласка у месијанско доба.

ћина становника је свесна чињенице да вероватно никада неће ни обухватати. Верско и историјско право на постојање јеврејског националног бића на одређеној територији је нешто око чега постоји консензус, али би мало који Израелац данас био спреман да плати цену по којој су давидовска и хасмонејска династија у релативно кратком историјском периоду држале територију *Ерец Израела*. Оваква духовна и интелектуална клима изродила је мишљење да је Обећана Земља нешто што је изван државних граница и институционалних оквира. Исти је однос и према Храму, иако је у свим кључним моментима за *Ерец Израел* инвоцирано значење Горе Храма.¹⁹

Др Израел Финкелштајн, професор археологије на Универзитету у Тел-Авиву, за документарни филм „Гора Храма“ (2012) износи закључак да Храм данас за Јевреје има већи историјски и културолошки значај, него верски („The Temple Mount“ 2012). Губитком Храма није изгубљено ништа, само је начин живота Јевреја преобликован тако да *халаха* буде имплементирана независно од спољашњих фактора: места, времена, личности или култа. Институција синагоге је децентрализовала верске службе и омогућила да се оне одржавају свуда где Јевреји живе, а жртвоприношење за очишћење од греха заменила „приносом срца“, тј. светошћу живота појединца. Рабинска традиција ослоњена на визију Трећег Храма пророка Исаије подразумева духовно савршенство свих народа, нешто што свет до сада није видео.²⁰ Данас у Израелу имамо потпуне парадоксе: државна независност и усељење дијаспоре показали су се погубнијим по јудаизам од уништења државе и расејања народа. Секуларна јавност је све удаљенија од *халахе* и показује страх од манифестовања религиозности под принудом од стране неког институционалног фактора, а нада верујућих да ће држава грађански живот уредити према јеврејској традицији је сведена на ниво утопије, док у исто време утицај ултраортодоксних на друштво јача (Stern – Stein 2004: 38).

Са друге стране, последње две деценије прогресиван је раст моћи и утицаја верских покрета детерминисаних као фундаменталистички, којима је циљ манифестација вере на политичкој сцени. Међу њима су најистакнутији чланови *Moetzet Gedolei HaTorah*²¹ (*Савет Ве-ликана Закона*), који се односи на *Врховно веће рабинаша* било које од

---

¹⁹ Интервју са Његовим Преосвештенством, господином Јованом (Ћулибрком), вођен 22. октобра 2012. г.

²⁰ Интервју са главним рабином јеврејске заједнице Србије, господином Исаком Асиелом, вођен 21. децембра 2014. г.

²¹ Често транскрибовано и као *Moetzes Gedolei HaTorah*, као и скраћивано на *Moetzet* или *Moetzah*.

повезаних *Хареги* организација,²² чија је делатност политика (Stern – Stein 2004: 65). Ово не представља само реакцију на процесе модернизације, секуларизације и глобализације, већ садржи и елементе њиховог поимања света као космичке борбе између добра и зла. Из оваквих поставки је сасвим разумљиво да фундаменталисти страхују од пораза, због чега се повлаче на друштвену маргину и стварају сопствене енклаве, што сигурно не представља бег јер је њихова увереност у сопствена убеђења исувише велика, него тактику, како би ојачали сопствене снаге и извршили припреме за нападе на секуларно друштво (Stern – Stein 2004: 65; Motti 2009a: 11). Иако ове групе представљају тек мањину у оквирима ционистичке ортодоксије, која опет представља мањину у односу на израелско друштво, њихов утицај далеко превазилази маргиналне оквире и може да представља опасност по мир у свету. Да ово није тек субјективна процена и преувеличана параноја усамљених појединаца, сведоче речи некадашњег шефа израелске Службе државне безбедности Авија Дихтера: „Могући напад јеврејских екстремиста на Гору Храма садржи кључну стратешку претњу држави Израел, која има пуно право да буде високо забринута пред овом могућношћу“ (Motti 2009a: 11).

Реалност свакако не имплицира на нужно подозрење или панику. Изградња Храма јесте жеља верујућих Јевреја, али се сама реализација одлаже за неодређен временски период у будућности. Оно што је потребно јесте опрез, јер ће даљи развој догађаја највише зависити од политичких прилика. Уколико се ескалација сукоба настави, могући су и терористички напади на џамије (Motti 2009a: 29–30).

Гора Храма је светиња која је кроз векове добила дубок онтолошки значај за идентитет верника три велике монотеистичке религије, али је остварење њихових интереса у непремостивој супротности, због чега решавање кризе на Блиском истоку захтева велику одговорност свих њених актера. У том контексту охрабрујуће делује приступ рабинске теологије по питању уласка на Гору Храма, који је од Шестодневног рата доживео разраду и данас се може поделити на четири школе: Прва одбија овакву могућност сматрајући је садржајем месијанског времена. Ово становиште дели већина чланова *Пленума главној израелској рабинаша*; Друга се активно припрема за време искупљења, али у домену легитимних

²² Харедни јудаизам (често транскрибован као *Charedi*, мн. *Charedim*) је широки спектар група унутар тзв. ортодоксног јудаизма и карактерише их одбацавање модерне секуларне културе. Препознатљиви су по црно-белој одећи, а на основу тога да ли су ашкенаског или сефардског порекла, подржавају политичке странке *Јахугаи ха-Тора* (Јудаизам Закона) или *Шас*.

верских оквира кроз теоријско проучавање закона који се односе на култ жртвоприношења. Овај приступ не укључује улазак на Гору Храма и својствен је теологији Рабина Кука Старијег; Трећа сматра да је изградња Храма верска заповест, али пре него што се заправо деси, неопходан је укупни пораст духовности кроз насељавање целе земље у библијским оквирима и одобравање иноверних. До тада је приступ Гори Храма забрањен. Ова школа је најближа по ставовима *јешиви Мерказ Ха-рав*; Четврта школа допушта приступ Јеврејима Гори Храма, али уз извесне ограде. Њени поборници су до данас уложили много труда да одреде границе зоне Храма у циљу решавања проблема односа верске нечистоте и приступа забрањеним зонама. Доминантна је у политичким и рабинским круговима верујућих циониста (Motti 2009a: 28).

5. Закључак

Религија утиче и на политичке, социолошке и војне аспекте актуелног арапско-израелског сукоба, у којем многи актери верују да им је верска дужност поседовање територије, што значи да је политичка платформа до одређеног степена обликована верским убеђењем. Неприкосновени екстремизам исламистичких терористичких група попут *Хамаса* или *Хезболаха* директан је производ имплементације верских принципа ислама у политику. Интересантно је за проучавање и то како је обнова јеврејске државе утицала на верску доктрину муслимана, хришћана и Јевреја. Овај очигледан однос религије и политике прошао је незапажено, иако је међу учесницима блискоисточне кризе то ствар која се подразумева (Motti 2009a: 92). Главни разлог зашто је то тако лежи у чињеници да за све три монотеистичке религије, које су у корелацији на датом простору, историја има епистемолошку вредност, а главни извор богословског сазнања јудаизма, ислама и хришћанства првенствено јесте Откривење – Божија објава. Интерпретација историјских догађаја као одраз божанске воље не престаје закључивањем канона, него се наставља до модерног доба, што је тумачима пружио најочигледнији могући доказ – стварање државе Израел. Феномен народа расејаног по целом свету који је искусио скоро потпуно уништење, а потом сабрање у древној отаџбини и њену обнову, остаје незабележен у људској историји.²³

---

²³ Интервју са главним рабином јеврејске заједнице Србије, господином Исаком Асиелом, вођен 21. децембра 2014. г.

Политички реалитет стварања јеврејске државе убрзао је промишљања и измене теолошких доктрина у јудаизму и исламу. Из извора теолошког легитимитета политичког ционизма настао је покрет који од Шестодневног рата 1967. године уводи свет у есхатолошку месијанску еру. Само неколико деценија раније такво виђење политичког ционизма у верским круговима било је незамисливо, јер за већину рабина, повратку у отаџбину морало би да претходи искупљење, свест о греху, покајању и опросту, а тим централним темама етике јудаизма није било места у ционистичком програму. Други разлог политичке пасивности је историјско искуство: устанак јеврејског народа под вођством „месије“ Симона бар Кохбе окончао се масовним покољем Јевреја и изгнанством из *Ерец Израела*. У јеврејској верско-политичкој мисли после 135. године било је незамисливо организовање повратка Сиону у циљу обнове политичког суверенитета. Обесхрабрани да се политички ангажују и учени да стрпљиво чекају да Бог пошаље Месију који ће обновити царство Израила, верници јудаизма сматрали су да је људско мешање у Божији промисао равно светогрђу. Исто важи за радикално-атеистичку платформу раног ционистичког покрета. Стога су до холокауста највећи противници ционизма били европски ортодоксни Јевреји (Havel 2013: 92).

Данас, када је прошло више од пола века од Декларације о конституисању Израела, верски ционизам је постао активнији – и екстремнији – у односу на секуларни ционизам који је ослабио. Кључни фактор за овакву промену лежи у чињеници да се израелска политичка и војна достигнућа могу интерпретирати као догађаји које је уредио Бог, иманентан у савременој историји Израела (Spero – Pessin 1989: 41).

Ово неминовно доводи до централне теме везане за култ јудаизма – Соломоновог храма. Његово уништење је до 20. века најтрауматичније искуство јеврејског колективитета и има размере вишедимензионалне катастрофе (Stern – Stein 2004: 32). Реакције на овај догађај су биле различите: очајање, нада нове реалности остварене у варијацијама *апокалипсиса* који се развијао од пророчког доба, прелазак у хришћанство (Томић 2010: 153–154). Код појединих група зилота из више свештеничке класе јавила се чак и нереална нада у радикалну и моменталну обнову порушеног града и храма. Мудраци из Јавнеа (Јамније), предвођени ученицима рабина Јоханана бен Закеја и Рабана Гамалила, прихватили су рушење Храма као чињеницу којој су прилагодили верски живот Јевреја (Stern – Stein 2004: 33).

Са аспекта *халахе*, рушење Храма обезвредило је велике делове јеврејског верског закона. Лишавање могућности жртвоприношења и верског очишћења створило је духовну празнину у народу и немогућ-

ност суочења са сопственим грехом, како у приватном тако и јавном животу. Јудаизам инсистира на закону чистоте, а постојање Храма подразумевало је имплементацију верског закона очишћења. Синедрион, правна и верска институција прогнана је са Горе Храма, тако да је верски центар пресељен из Јерусалима у Јавне, а верски обреди везани за годишњи циклус празника, приносе првина и све друго везано за култ Храма, губе своје место (Stern – Stein 2004: 33). У Јавнеу се наметнула институција синагоге која је у том тренутку од дома приватне молитве постала храм у малом, кенотички образ оригинала и верски центар у свакој јеврејској насеобини (Томић 2010: 182–186). Након уништења Храма, јеврејска религија престаје да буде религија жртве. Од тада се духовни живот Јевреја остварује на два начина: „сећањем на Храм“ кроз молитвословља аналогна храмовној служби и формирањем норми за одређивање верског живота Јевреја у одсуству Храма. Непостојање обредног жртвовања се надокнађује култом учења Закона и култом молитве: „И принећемо жртве усана наших“ (Ос. 14, 2). Губитак Горе Храма није поништио светост земље, већ ју је нагласио. Светост Храма пренесена је и проширена на цео *Ерец Израел*.

Кроз читав период егзила јеврејски народ је очувао свој верски и национални идентитет, имајући слику Сиона у свој његовој слави као стуб наде у повратак у земљу од Бога обећану њиховим праоцима, што је било могуће једино у оквирима живота у херметизованим заједницама гета (Каплан 2000: 15). Оснивањем савременог Израела очекивало се да Рабинат постане врховна установа за спровођење *халахе* и преузме одговорност пред изазовима новонасталих околности, али се то није десило (Stern – Stein 2004: 37). Данас, Рабинат није противтег *Кнесет*у нити претња секуларној јавности. Његова је улога да омогући верницима да прилагоде своје животе друштвеним нормама и висококомпатибилној либералистичкој визури мултикултуралног друштва (Stern – Stein 2004: 62).

Извори и литература:

- Асиел, И. (необјављено): „Библијски мит и политичка реалност у Израелу седамдесетих година двадесетог века“.
- Вранић–Митрић, М. (2012): *Хришћански ционизам – њолиџика ајокалийсе*, Београд: ФПН.
- Интервју са Његовим Преосвештенством, викарним Епископом липљанским господином Јованом (Ђулибрком), интервју водио Дејан Вујић 22. октобра 2012. г.

- Интервју са главним рабином јеврејске заједнице Србије, господином Исаком Асиелом, интервју водио Дејан Вујић 21. децембра 2014. г.
- Јакшић, Б. (1998): *Израел, 50 година*, Београд: Верзалпрес.
- Јевтић, М. (2009): *Политички односи и религија*, Београд: Центар за проучавање религије и верску толеранцију.
- Јевтић, М. (2011): *Политикологија религије*, Београд: Центар за проучавање религије и верску толеранцију.
- Јевтић, М. (2013): „Хришћански ционизам као чинилац политике САД“, *Међународни проблеми*, Vol. LXV бр. 4/2013, Београд: Институт за међународну политику и привреду, стр. 462–478.
- Каплан, А. (2000): *Јерусалим зеница Васељене*, Земун: Књижевно друштво Писмо.
- Куган, М. Д. (ур.) (2009): *Оксфордска историја библијској светиа*, Београд: Клио.
- Розенвасер, Р. А. (2011): „Јерусалим, град рата, мира и светости... Библијска перспектива“, *Политикологија религије*, Бр. 2/2011, Београд, стр. 157–167.
- Тумара, Н. (2012): *Светиа земља, Месија и Месијин маџарац*, Крагујевац: Каленић.
- Томић, И. (2004): *Прошвници есенске заједнице у кумранским сисима*, Београд: Православни богословски факултет СПЦ.
- Томић, И. (2010): *Јудејске верске заједнице у доба антике*, Београд: ПБФ.
- Ћengiћ, Н. (2009): „Kazivanje o Muhammedu, alejhisselam, (VIII dio): Isra i Mir'adž“, IntRes: <http://znaci.com/povijest/PosljVrij/Muhammed-as-8.html> (посећено 2. новембра 2017. г.).
- Dolphin, L., Kollen M. (2002): „On the Location of the First and Second Temples in Jerusalem“, IntRes: <http://www.templemount.org/theories.html> (посећено 2. новембра 2017. г.).
- Fisher–Ilan, A. (2010): „Israeli lawmaker visits flashpoint religious site“, IntRes: <http://www.reuters.com/article/2010/07/20/us-palestinians-israel-jerusalem-idUSTRE66J3UF20100720> (посећено 2. новембра 2017. г.).
- Havel, B. (2013): „Theology Shaped by Politics: Fact in the Middle East, Potential in the Balkans“ у: Цветковић, В. Н., и др. (ур.) (2013): *The Balkans and Middle East: Are They Mirroring Each Other?*, Београд: Чигоја, стр. 89–108.
- Lehmann, M. R. (1994): „The Moslem Claim to Jerusalem is False“, IntRes: <http://www.eretzyisroel.org/~jkatz/templemount.html> (посећено 2. новембра 2017. г.).

- Katz, J. (2001): „The name Al-Quds is an abbreviation for 'The Jewish Temple'”, IntRes: <http://www.erezysroel.org/~jkatze/elkuds.html> (посећено 2. новембра 2017. г.).
- Motti, I. (2009a): *Jewish fundamentalism and the Temple Mount: Who will build the Third Temple?*, Albany: State University of New York Press.
- Motti, I. (2010a): „Messianic Movements and Failed Prophecies in Israel“, *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, Vol. 13/4, University of California Press, стр. 43–60.
- Motti, I. (2010b): „'Universal Temple'? Jewish – Christian Collaboration in Plans to Reestablish the Holy Temple in Jerusalem“ („A Temple for All the Nations: Jewish – Christian Cooperation for the Construction of the Third Temple“), IntRes: https://works.bepress.com/motti_inbari/8/download/ (посећено 2. новембра 2017. г.).
- Motti, I. (2009b): „When Prophecy Fails? The Theology of the Oslo Process – Rabbinical Responses to a Crisis of Faith“, *Modern Judaism – A Journal of Jewish Ideas and Experience*, Volume 29, Issue 3, October 2009, стр. 303–325.
- Neusner, J. (2003): *Judaism, Gods Rule: The Politics of World Religions*, Washington D. C.: Georgetown University Press.
- Nastić, D. (2006): *Jerusalem, istorijski vodič*, Beograd: Grafika Jovšić.
- Ohaion, T. (2009): *The Burdensome Stone*, Israel: The Holy Rock Production – Talia Inspiration LTD and Scala Studio LTD, <http://www.cultureunplugged.com/play/7848/THE-BURDENSOME-STONE> (посећено 2. новембра 2017. г.).
- Skolnik, F., et all. (ed.) (2007), *Encyclopaedia Judaica – Second Edition, Vol. 19*, Macmillan Reference USA / Keter Publishing House Ltd., Jerusalem / Thomson Gale.
- Spero, S., Pessin, Y. (ed.) (1989): *Religious Zionism: After 40 Years of Statehood*, Jerusalem: Mesilot / The World Mizrachi-HaPoel HaMizrachi Movement and The Department for Torah Education, WZO / The Department for Jewish Zionist Education, JAFI.
- Stern, Y. Z., Stein, B. (2004): *Religion and State: The Role of Halakhah*, Jerusalem: Israel Democracy Institute.
- „The Temple Mount“ (2012): Episode #3 – The Future Temple, *Arcadia Entertainment Inc.*, www.visiontv.ca/shows/ (посећено 2. новембра 2017. г.).

Примљено: 1. 9. 2017.
Исправљено: 10. 11. 2017.
Одобрено: 15. 11. 2017.

TEMPLE MOUNT – THE ‘STONE OF STUMBLING’ IN THE MIDDLE EAST CONFLICT

Dejan Vujić

Archbishopric of Belgrade and Karlovci, Belgrade

***Summary:** The paper discusses, in the light of current events, the position and significance of Zion in the Middle Eastern conflict, through an analysis of the theological assumptions in the context of political events in Palestine and Israel. It starts from the historiographic method, which determines the political platform of the problem, and the comparative method, which determines the parameters of the implementation of sacral factors in the geo-strategic nature of the conflict, in order to interpret the official theology of Judaism in the last part of the article, and gives directions in order to overcome „cornerstone“ problems. Concluding considerations are sum of stated above in an attempt to objectify the problem from the point of view of theological and political science.*

***Key words:** Temple Mount, Zion, Eretz Israel, Six-Day war, First and Second Intifada, halakha, kareth*